

OPEN MONUMENTENDAG

GEMEENTE WESTERKWARTIER

zaterdag 14 september 2024

thema:

***“Erfgoed van routes, netwerken
en verbindingen”***

Thema-avond: vrijdag 6 september 2024 / 19.30 uur
Dorpshuis De Vrijborg - Nuis

INHOUDSOPGAVE

3. *Open Monumentendag 2024*
5. *Thema-avond op 6 september 2024*
6. *Bruggen, sluizen en gemalen*
15. *Open Monumenten in de Gemeente Westerkwartier*

Stichting
Open Monumentendag
Westerkwartier

www.openmonumentendagwesterkwartier.nl

Uitgave van Stichting Open Monumentendag Gemeente Westerkwartier
Redactie: Jur Engels, Ruud de Jong en Lex van Wijngaarden
Foto's: van monumenteigenaren of uit eigen archief,
tenzij anders aangegeven
Opmaak: Lex van Wijngaarden

Bestuur van de stichting (foto hierboven van rechts naar links):

<i>Arnold Bloem</i>	<i>Marum</i>	<i>voorzitter</i>
<i>Jur Engels</i>	<i>Tolbert</i>	<i>secretaris</i>
<i>Ruud de Jong</i>	<i>Ezinge</i>	<i>penningmeester</i>
<i>Lieke van Poucke</i>	<i>Opende</i>	<i>lid (websitebeheer)</i>
<i>Lex van Wijngaarden</i>	<i>Niehove</i>	<i>lid (programmaboekje)</i>

14 september 2024

OPEN MONUMENTENDAG

Ook dit jaar vindt in de Gemeente Westerkwartier weer de jaarlijkse Open Monumentendag plaats, zoals gebruikelijk op de tweede zaterdag van september. De organisatie van de dag berust bij het bestuur van de Stichting Open Monumentendag Westerkwartier, maar in feite wordt de Open Monumentendag vooral mogelijk gemaakt door de vele eigenaren en beheerders die de monumenten openstellen en bezoekers ontvangen, rondleiden en ter plekke van informatie voorzien.

De Gemeente Westerkwartier kent een groot aantal rijksmonumenten en een kleiner aantal gemeentelijke monumenten. Daarnaast zijn er opmerkelijk veel (acht!) beschermde dorpsgezichten: Enumatil, Ezinge, Garnwerd, Niehove, Oostum, Saaksum, Tolbert en Zuidhorn-De Gast.

Wij prijzen ons gelukkig dat er ook dit jaar weer ruim 40 bijzondere monumenten aan de Open Monumentendag deelnemen. Verderop in dit boekje vindt u een overzicht van alle monumenten die u op zaterdag 14 september kunt bezoeken, de meeste van 10 tot 17 uur, tenzij anders aangegeven, en soms ook op zondag 15 september. U kunt deze ook vinden op onze website.

ROUTES, NETWERKEN EN VERBINDINGEN

Open Monumentendag maakt deel uit van een groter geheel, de European Heritage Days. Deze benoemt voor elk jaar het overkoepelende thema voor Open Monumentendag, waarbij het verzoek aan alle deelnemende landen is om dit thema te volgen. Het thema voor 2024 is “Erfgoed van routes, netwerken en verbindingen”.

Mensen en samenlevingen zijn altijd in beweging: in tijden van vrede en oorlog, voor pelgrimsreizen, handel en ontdekking. Routes en (handels)netwerken ontstonden, wegen werden aangelegd, transportnetwerken uitgebouwd, nieuwe vervoersmiddelen en manieren van communicatie werden uitgevonden.

Ook in het Westerkwartier zijn tal van oude wegen en routes te vinden. Dat zie je terug in monumentale bouwwerken, zoals voormalige tolhuizen, herbergen soms met doorrit, veerhuizen, enz. Maar ook in historische verhalen, naamgeving van wegen (bv. heirweg) en denk aan de oude routes per trein (Staatslijn B van Nieuweschans naar Harlingen),

per tram, per koets en per boot (veerdienst Groningen-Lemmer tot 1958). Deze onderwerpen komen aan de orde tijdens de jaarlijkse thema-avond op 6 september (zie hiernaast).

Ook zijn er opmerkelijk veel waterwegen in onze gemeente met bijbehorende waterwerken en gebouwen. Verderop in dit informatieboekje is een uitgebreid artikel aan dit onderwerp gewijd (pag. 6-14).

THEMA-AVOND 6 SEPTEMBER

Ieder jaar organiseren we een thema-avond als opmaat naar Open Monumentendag, ditmaal op vrijdag 6 september in Dorpshuis De Vrijborg te Nuis. Tijdens deze avond zullen twee deskundigen een inleiding verzorgen samenhangend met het thema van dit jaar: "Erfgoed van routes, netwerken en verbindingen".

Het programma van deze avond staat op de volgende pagina. Iedereen is hartelijk welkom. In het bijzonder ook de eigenaren en beheerders die hun monument openstellen tijdens Open Monumentendag.

EN DE STEUNPILAAR GAAT DIT JAAR NAAR....

Jaarlijks kent de Stichting Open Monumentendag Westerkwartier een 'onderscheiding' toe aan een persoon of organisatie, die zich belangeloos heeft ingezet voor het stimuleren van de belangstelling voor monumenten in het algemeen, dan wel voor de eigen locatie. Afgelopen jaren waren dit achtereenvolgens de Samuel Levie Stichting c.q. het Joodse Schooltje in Leek, de Vroedschap Fransum, (de vrijwilligers van) het Groninger Landschap en (de vrijwilligers van) het Iwema Steenhuus te Niebert. In de aanloop naar Open Monumentendag zal bekend gemaakt worden wie dit jaar de steunpilaar in ontvangst mag nemen.

DANK

Open Monumentendag 2024 wordt mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van de Gemeente Westerkwartier en de Rabobank Noordenveld West Groningen. En natuurlijk door de vele eigenaren en beheerders die zoveel zorg besteden aan het instandhouden van de vele prachtige monumenten in onze gemeente.

Wij wensen u een plezierige en leerzame Open Monumentendag toe!

*Bestuur Stichting Open Monumentendag
Gemeente Westerkwartier*

Thema-avond over ERFGOED van ROUTES, NETWERKEN en VERBINDINGEN

Vrijdag 6 september - 19.30 uur

Dorpshuis De Vrijborg - Nieuweweg 80 - Nuis

Toegang gratis / VOL = VOL

19.00 uur Inloop met koffie/thee

19.30 uur Opening door voorzitter Arnold Bloem

Na een korte film over de Drachtster tram legt **Ina de Lange** de huidige plannen voor de Lelylijn naast een historische kaart om te kijken naar overeenkomsten en verschillen.

Uitreiking van de Steunpilaar

Pauze

Lezing van **Albert Beuse** over de infrastructuur van het Westerkwartier: van trekschuit tot duwboot, van hogeweg tot rondweg.

21.30 uur Afsluiting en borrel na, onderlinge uitwisseling van gedachten en ideeën

- **Ina de Lange** is lid van het Team Omgeving en Communicatie van de Lelylijn
- **Albert Beuse** is lid en archivaris van de Historische Kring Zuidhorn en was tot voor kort rijksarchivaris en hoofd van de studiezaal bij de Groninger Archieven

Stichting
Open Monumentendag
Westerkwartier

BRUGGEN, SLUIZEN EN GEMALEN

Monumentale waterwegen in het Westerkwartier

In onze gemeente spelen water en waterwegen een belangrijke rol. Zien we in het zuidelijk Westerkwartier vooral lange kaarsrechte vaarten, gegraven voor de turfwinning, het noordelijk Westerkwartier - en met name Middag-Humsterland - wordt gekenmerkt door kronkelige diepjes en sloten die veelal de loop van vroegere prielen en wadgeulen volgen. Het is ook opmerkelijk dat de meeste dorpen, hoe klein ook, een haventje hebben. In vroeger tijd waren er nog geen verharde wegen en in najaar en winter waren de modderige paden vaak moeilijk begaanbaar. Men was dan vooral aangewezen op vervoer over water.

Vanwege het jaarthema van Open Monumentendag besteden wij in dit boekje speciaal aandacht aan monumentale waterwerken in onze gemeente: bruggen, sluisen, gemalen en waarhuizen. Het gaat veelal om openbare monumenten, die het hele jaar door te bewonderen zijn, maar waarvan velen de historie niet kennen. Daarom hier een korte impressie.

De Aduarderzijen

Zeer in het oog springend is het sluisencomplex De Aduarderzijen in het pittoreske en vrijwel gelijknamige dorpje Aduarderzijl. Het dorpje dankt zijn naam aan de sluisen, ofwel zijlen, die hier zijn gebouwd om de afwatering van het Aduarderdiep te verzorgen. Het Aduarderdiep werd in de veertiende eeuw gegraven op instigatie van het toen machtige klooster van Aduard. Het water stroomde vanuit het Aduarderdiep (aan de zuidzijde van de sluisen) in het Reitdiep (aan de noordzijde). Omdat het Reitdiep tot 1877 in directe verbinding met de (Lauwers)zee stond, diende de sluis lange tijd ook als zeewering. In de loop der tijd werd de sluis talloze malen uitgebreid van een oorspronkelijke eenvoudige houten sluis tot een veel groter stenen sluisencomplex.

Aan het begin van de 16e eeuw werd tijdens de vele regionale twisten door de Friese stadhouder op deze plek een klein verdedigingswerk (Stuir of Waert genoemd) aangelegd om de belangrijke waterweg naar de stad te blokkeren. In de zestiende eeuw is dan ook een aantal malen gevochten rond de Aduarderzijen. Niet in het minst tijdens de Tachtigjarige Oorlog, toen in 1580 de Staatse troepen er op bevel van de Ommelander heren door de Staatse legerleider Willem Lodewijk een schans (militair verdedigingswerk) lieten bouwen, gesitueerd tussen de twee huidige sluisen. Deze was in de strijd die volgde afwisselend in

Staatse of Spaanse handen. De Spanjaarden versterkten de schans nog in 1590, waarna er bloedige gevechten plaatsvonden tussen de Staatse troepen en de Spanjaarden. Aan de gevechten kwam een einde toen de Spaansgezinde stad Groningen zich in 1594 over gaf aan de Staatse troepen van prins Maurits van Nassau.

In 1672, in de Nederlandse geschiedenis ook wel bekend als het 'rampjaar', kreeg de stad Groningen te maken met zware dreiging van de bisschop van Münster, Bernhard van Galen (ook wel bekend onder zijn bijnaam Bommen Berend). Om te voorkomen dat de stad zou worden ingenomen, besloten de machthebbers om de Zeesluizen aan de noordzijde van de stad (waaronder de Aduarderzijlen) open te zetten. Daardoor liep het Reitdiepdal vol zeewater, wat het de belegeraars onmogelijk maakte om vanuit het noordwesten op te trekken naar de stad. De huidige sluisen stammen oorspronkelijk uit 1706 (de westelijke sluis) en 1867 (dit is de oostelijke sluis).

Tegenwoordig staat naast de sluisen het witte dubbele huis dat het 'Waarhuis' heet. Deze huizen zijn rond 1700 gebouwd en fungeerden als behuizing van de sluiswachters, die er ook café hielden voor de passanten over water en land bij de sluis. Met het afnemende belang voor de scheepvaart verloor het Waarhuis ook langzaam maar zeker zijn oorspronkelijke functies.

De Aduarderzijlen in 1928. Foto: P. Kramer. Bron: Collectie Groninger Archieven

In 1974 verloren de sluisen hun functie omdat enkele jaren eerder, in 1969, de Lauwerszee werd afgesloten, waardoor het Lauwersmeer

ontstond. Na de watersnoodramp van 1953 was er actief beleid gemaakt en uitgevoerd om de kustgebieden veilig te houden. In dat kader werd een grote dam gebouwd bij Lauwersoog. De afgelopen jaren is het Aduarderzijlen complex gerenoveerd en net op tijd weer toegankelijk om het te kunnen bezoeken tijdens de open monumentendag van 2024. Wie dat doet, ziet een plek met veel historische betekenis.

Overigens is het ook bijzonder om gebruik te maken van het Reitdiepveer, het klassieke veerbootje vaart door de Aduarderzijlen over het Reitdiep. Voor meer informatie: <https://www.reitdiepveer.nl>

Garnwerd en het Reitdiep

Wie nu het Reitdiep volgt, kan zich nauwelijks voorstellen dat er tot ver in de 19^e eeuw tussen stad Groningen en de Lauwerszee geen enkele brug was. Wilde je toen het water oversteken, dan was je aangewezen op een veerverbinding. Uiteindelijk zijn de veren vervangen door bruggen, zoals bij Wierumerschouw, Garnwerd, Roode Haan en Electra.

Aanlegplaats voor het pontveer over het Reitdiep bij café Hamming: het vroegere veerhuis, ca. 1910-1915. - Foto: Collectie Groninger Archieven

Het veer bij Garnwerd heeft een lange historie. Vanwege de vele meanders werd het Reitdiep ter hoogte van Garnwerd in 1629 rechtgetrokken, waardoor de vaartocht van Groningen naar zee aanmerkelijk werd verkort. Hierdoor werden de inwoners van 'Klein Garnwerd' echter afgesneden van het dorp en konden ze hun producten niet meer afzetten. Daarom stemden de Staten van Stad en Lande in 1631 in met de instelling van een gratis veerdienst. Aan de oever bij Garnwerd was het veerhuis, later café Hamming, een belangrijke halte- en pleisterplaats. Pas in 1933 kwam er een vaste verbinding in de vorm van een ijzeren ophaalbrug. Ook werd toen het naastgelegen brugwachtershuis gebouwd.

In zowel de oostelijke als de westelijke Reitdiepdijk zijn dijkcoupures aangebracht om het verkeer door te laten. Deze dijkcoupures bestaan uit twee gemetselde wanden van rode baksteen. In het midden van de wanden twee schotbalkspanningen. Hierin kunnen schotbalken geschoven worden om bij hoogwater overstroming te voorkomen. Aan de oostzijde van het Reitdiep staat nog een schotbalkhuisje, waarin de schotbalken opgeslagen kunnen worden.

Al met al een zeer bijzonder historisch ensemble, waarvan alle elementen (brug, veerhuis, brugwachtershuis, dijkcoupures en schotbalkhuisje) de monumentale status hebben. En daar blijft het niet bij: op de dijk naast de brug

staat de monumentale molen De Meeuw en wie wat verder kijkt ziet de toren van de monumentale Liudgerkerk. Binnen onze gemeente zijn er nauwelijks dorpen die een zo grote concentratie aan monumenten herbergen.

Rolpalen bij Feerwerd

Menigeen heeft zich wel eens afgevraagd wat de functie is van de twee grote gele objecten langs het Oldehoofsch Kanaal vlak buiten Feerwerd, langs de weg naar Ezinge. Eigenlijk is die functie er niet meer, want het betreft hier monumentale 'rolpalen'. De palen zijn ongeveer 1.80 meter hoog en identiek. In de 19^e eeuw werden deze rolpalen geplaatst aan het jaagpad langs het kanaal. Het waren hulpmiddelen bij het 'jagen' van de trekschuit. De trekschuit werd met een stevig touw gejaagd ofwel voortgetrokken door paarden. Wanneer het kanaal een bocht maakte, maakte men gebruik van de daarbij geplaatste rolpalen. Hieraan werd

het touw (tussen de boot en de trekker) om de rolpaal gelegd zodat de bocht kon worden genomen zonder dat de boot op de kant botste. In Nederland ontstond vanaf de 17^e eeuw een netwerk van speciaal gegraven kanalen ten behoeve van de trekvaart. De trekschuit was populair tot andere vervoersmiddelen diens rol voor het personenvervoer overnamen. De ijzeren balk met afgeschuinde top is geel geschilderd, de gegroefde ijzeren rollen daarachter zwart. In 1967 werden ze verwijderd, omdat ze waren ingehaald door de moderne tijd. Maar medio jaren '70 zijn ze teruggeplaatst als herinnering. Sinds 1998 zijn het Rijksmonumenten, omdat rolpalen in Nederland zeldzaam zijn geworden. Slechts een klein aantal is goed bewaard gebleven. De rolpalen bij Feerwerd zijn in zeer goede staat. Daarmee is het de moeite waard om nu eens kort stil te staan bij deze bijzondere objecten.

Overigens staan er ook nog twee van dergelijke rolpalen bij Saaksum aan het fietspad dat langs het Oldehoofsch kanaal loopt.

Steentil over het Aduarderdiep

De gemetselde boogbrug, ook wel 'welfbrug' genoemd, ligt over het Aduarderdiep bij Aduard, enkele kilometers westelijk van de stad Groningen. De huidige brug is rond 1722 gebouwd en overspant 12,80 meter. De geschiedenis van de brug, die een aantal voorgangers heeft gehad, is nauw verbonden met de

activiteiten van het Cisterciënzer klooster in Aduard. De monniken van dit Sint Bernhardusklooster hebben zich vanaf de stichting in 1192 ingezet om de steeds groeiende bevolking te voeden en de kwelders en de landerijen zo goed en lang mogelijk het hele jaar door te kunnen gebruiken voor landbouw en veeteelt. Eén van de voorwaarden hiervoor was een goede ontwatering van het achterland vanuit de provincie Drenthe naar de Waddenzee. Vanuit Drenthe liepen destijds natuurlijk gevormde prielen en krekens door het kwelderland, maar toch kwamen regelmatig overstromingen voor in het gebied rond Aduard. Waarschijnlijk is het Aduarderdiep op de plaats van de Steentil op dat moment een natuurlijke ontwateringspriel geweest. Mogelijk was de alleroudste versie van de brug een eenvoudige houten verbinding.

Gemaal De Waterwolf bij Electra/Lauwerzijl

Tot 1877 stroomde het overtollige water uit het noordwesten van de provincie op een natuurlijke wijze via het Reitdiep naar zee. Nadat het Reitdiep tussen Zoutkamp en Nittershoek werd afgesloten kon dit niet meer. Om het land toch droog te kunnen houden besloten de provincie en het rijk een gemaal te gaan bouwen: de Waterwolf.

De bouw van het gemaal begon in 1918 en twee jaar later werd de opening verricht door koningin Wilhelmina. Het gemaal was het eerste elektrisch aangedreven gemaal van Nederland en is een van de grootste in zijn soort. Het gebouw is opgetrokken in een ambachtelijk-traditionele stijl. Vanaf 1945 leverde een dieselstroomopwekkingsinstallatie bij De Waterwolf de elektriciteit. De installatie werd aangelegd door Machinefabrikant Stork. In 1975 leverde de motorenfabriek van Brons te Appingedam vier dieselmotoren. Daarmee kwam een einde aan de elektrische aandrijving van De Waterwolf. Ook na ruim 100 jaar is het gemaal nog steeds een belangrijk onderdeel in de waterhuishouding van een groot deel van de provincie Groningen en de kop van Drenthe. De imposante dieselmotoren draaien nog steeds, nu op 100% duurzame en hernieuwbare biobrandstof.

Nabij het gemaal ligt een ijzeren ophaalbrug over het Reitdiep en een schutsluis, die beide ook een monumentale status hebben, maar direct over de grens in Gemeente Het Hogeland liggen.

Sluis en sluiswachtershuis Kommerzijl

Kommerzijl, gelegen aan de Kommerzijlsterdiep dat na het dorp verdergaat als Kommerzijlsterriet en uitmondt in het Reitdiep, is waarschijnlijk kort voor 1600 ontstaan. Het dijkdorp werd tot eind 17e eeuw Opplachterzijl genoemd. Rond Kommerzijl werd door de heren van Nienoord zout gewonnen en om deze plek te beschermen tegen de rovende watergeuzen werd hier rond 1572 een schans aangelegd.

Omdat bij de aanleg van de schans de dijk langs de uitwateringsriet werd verhoogd, kreeg de schans de naam "De Opslag" (of *De Opslach*). Nadat deze zijn functie verloor en werd afgebroken werd de Riet afgedamd met een sluis, gebouwd met kloostermoppen uit Aduard en Kuzemer.

Voor de naam Kommerzijl zijn twee verklaringen: Het zou kunnen verwijzen naar de kom (haventje) achter de dijk, waar de schepen lagen of het zou kunnen verwijzen naar de 'kommer' (de zorg) die gepaard ging met aanleg en het onderhoud van de zijl.

Nadat de sluis in 1877 - door de aanleg van de sluisen bij Zoutkamp - zijn functie verloor, werd deze rond 1900 vervangen door een nieuw exemplaar dat gebruikt werd voor de waterdoorlating en waterkering. Bij de sluis werd in 1902 een sluiswachterswoning gebouwd (zie foto).

De sluis is recentelijk gerenoveerd, waarbij de verrotte sluisdeuren zijn weggehaald omdat ze een gevaar vormden voor waterrecreanten. De sluis en de sluiswachterswoning zijn gemeentelijke monumenten.

Het Piepke (nabij Wester Waarddijk 14, Pieterzijl)

Het Piepke (in het Gronings ook wel "steentil" genoemd) is een boogbruggetje dat door Klaas Jans de Waard gebouwd werd ten zuiden van Munnekezijl. De brug is gemetseld met bakstenen en heeft een ijzeren boog. Op de sluitsteen aan de zuidkant van de brug staat het jaartal 1802. Hij wordt voor het eerst genoemd in een document uit 1815, waarin het onderhoud van de "pijp" is geregeld. De brug ligt over een kleine waterverbinding tussen Munnekezijl en het gehucht 't Hoekje,

achter de in 1425 aangelegde dijk, die van de Ruigewaard (het gebied boven Grijpskerk) binnendijs gebied maakte. Door de brug kreeg de boer van de ertegenover gelegen boerderij “Aeykemaheerd” een looproute tussen zijn boerderij en zijn achter de dijk gelegen polderland. Ook diende het bruggetje als verbinding tussen Kommerzijl en Pieterzijl. Over de

dijk was een stenen voetpad aangelegd tussen Kommerzijl en Munnekezijl, waarbij de brug een afslag bood naar Pieterzijl.

In de 20-ste eeuw verviel het bruggetje steeds verder, waarna het in 1993 is hersteld. De brug is eigendom van de Stichting Kluffen en Waarden te Grijpskerk, die een informatiebord bij de brug heeft geplaatst.

Brug Peebos (Peebos 59, Doezum)

De ophaalbrug over de Doezumertocht is geconstrueerd in 1930. De brug is gemaakt van geklonken ijzer wat met name te zien is in de hameipoort. Er zijn met veel zorg vormgegeven constructieve elementen zoals vakwerkbalanspriemen met ijzeren spanwerk en gewichtkoker, geklonken langsschoren steunen op gietstukken en dubbele trekstangen. De brug is nog erg gaaf (ondanks een aanrijding in 1973) en heeft een markante ligging bij een bocht in de weg tussen het dorp Doezum en de buurtschap Peebos. De huidige ophaalbrug is een vervanging van de eerdere draaibrug en moest met de hand geopend worden. Dat gebeurde door de

bewoner van het kruidenierswinkeltje naast de brug. Tot 1950 is de brug nog geopend, daarna stopte de scheepvaart door de Doezumertocht.

Een vrijwel identieke ijzeren ophaalbrug - eveneens monument - vindt men bij Zevenhuizen over het Leekster Hoofddiep. Deze dateert uit 1928 en werd gebouwd door de firma S.J. en J.S. Kuipers uit Zurich (Friesland).

Sluizencomplex Leek / Diepswal

In het Leekster Hoofddiep is het veenkoloniaal verleden duidelijk terug te vinden. Het was de eerste vaart in Stad en Ommelanden die ten behoeve van de commerciële turfgraverij werd gegraven. De gewonnen turf werd via dit kanaal afgevoerd. Hierin waren in de beginjaren verschillende

houten verlaten (sluizen) om het verschil in hoogte tussen Leek en de verveningen veel verder naar het zuidwesten op te kunnen vangen. In de periode 1784-1786 vonden voor het eerst ingrijpende maatregelen plaats op Diepswal. De dan nog werkende houten verlaten werden vervangen door drie stenen sluizen, alle

met een waterbesparende sluisolk. Vanaf dat moment was het mogelijk een praam of schip te schutten. Rond 1900 was het met de turfvaart gedaan. De daaropvolgende ontginningsactiviteiten wilden niet zo goed vloten. In 1924 werden het middelste en bovenste verlaat opgeruimd en vervangen door een nieuwe; de huidige sluis op Diepswal. Bij de oplevering van de aangebrachte vernieuwingen die het diep weer bruikbaar moesten maken, voldeed de 'opgevaardeerde' scheepvaartweg al niet meer en werd het kanalenstelsel vrijwel nutteloos. Een neerwaartse spiraal volgde, met als onvermijdelijke afloop in 1956: het scheepvaartverkeer op het Leekster Hoofddiep en op de Jonkers- en Wilpstervaart werd stilgelegd. In de zestiger jaren van de vorige eeuw werd het Leekster Hoofddiep in het centrum van het dorp Leek gedeeltelijk gedempt. Daardoor veranderde ook de status van de sluis op Diepswal; ooit bedoeld om hoogteverschillen voor de scheepvaart te overwinnen. Nu is de 'sluis' voor het waterschap Noorderzijlvest vooral nog van belang voor de waterhuishouding.

Ruud de Jong / Lex van Wijngaarden

Voor dit artikel is o.a. gebruik gemaakt van informatie op de websites van Waterschap Noorderzijlvest, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Rijksmonument.nl, Beeldbank Groningen, De Verhalen van Groningen en Groninger Archieven.

Open Monumenten

in de Gemeente Westerkwartier

14 september 2024

Op de volgende pagina's een overzicht van alle monumenten die hun deuren openstellen tijdens Open Monumentendag. Tenzij anders vermeld zijn onderstaande monumenten open voor publiek op **zaterdag 14 september van 10.00 tot 17.00 uur**. Sommige monumenten zijn ook open op zondag 15 september.

Dit programmaboekje is met grote zorg samengesteld. Toch kan het zijn dat er na de afronding nog wijzigingen plaatsvinden in deelname van monumenten aan Open Monumentendag 2024.

Kijk voor de actuele gegevens op onze website:

www.openmonumentendagwesterkwartier.nl

of scan de QR-code:

ADUARD

Burg. Seinenstraat 42

ABDIJKERK

De monumentale Abdiijkerk is een uniek overblijfsel van het voormalige Cisterciënzer klooster, waarvan de bouw werd voltooid in 1297. Het gebouw, dat thans in gebruik is als PKN-kerk, was van oorsprong ziekenzaal voor de monniken. De abdij van Aduard was in de middeleeuwen een rijk,

machtig en in de verre omtrek geroemd bolwerk. De abdij heeft een duidelijk stempel gedrukt op het omliggende gebied door het bezit van zeer uitgestrekte landerijen. In 1594 werd het Aduarder klooster opgeheven, nadat het in 1580 al grondig verwoest was. Alle "kloostermoppen" (grote handmatig gebakken stenen) uit de abdijsmuren zijn over een heel groot gebied verspreid geraakt. De kerk bezit onder andere een preekstoel uit 1723, een koorafsluiting uit de 18-de eeuw, een vloer van middeleeuwse tegels en een klok uit 1554.

Er worden gratis rondleidingen in de Abdiijkerk verzorgd door vrijwilligers van het Kloostermuseum

Een 3-D reconstructie van het klooster is te zien voor wie door het dorp wandelt via de app Aduard3D_GPS

ADUARD

Hofstraat 45

KLOOSTERMUSEUM

za 10-17 uur

zo 13-17 uur

In één van de oudste huizen van Aduard is museum Sint Bernardushof gevestigd. Hier kunt u meer te weten komen over de geschiedenis van het grote Cisterciënzer klooster dat ooit in Aduard heeft gestaan. Naast de informatie over het klooster-terrein met de verschillende gebouwen

(maquette) wordt u verteld over het leven en werk van de monniken en hun invloed op het landschap.

Tijdens Open Monumentendag krijgt u 50% korting op de entreprijs

ADUARDERZIJL SLUIZENCOMPLEX

Zijlsterweg 20

De zeer fotogenieke Aduarderzijen zijn een sluizencomplex dat zijn oorsprong vindt rond 1285. Toen werd het Aduarderdiep gegraven en deze spuisluis diende o.a. voor de afwatering van gebieden nabij de stad Groningen op het Reitdiep, dat tot eind 19e eeuw in open

verbinding met de zee stond. Het gebied rond de Aduarderzijen heeft een veelbewogen geschiedenis. Zie verder artikel op pagina 6-8.

In het naastgelegen Waarhuis kunt u terecht voor een drankje/versnapering

DEN HAM

Sietse Veldstraweg 25

PILOERSEMABORG

za 11-16 uur

De Borg Piloersema wordt ook Hamsterborg genoemd. In 1633 werd de borg waarschijnlijk iets ten noorden van het vroegere Piloersema herbouwd voor Johan de Mepsche en Aylke tho Nansum. Het grootste deel van wat er toen is neergezet, staat er nog steeds. In 1699 werd de borg verkocht aan boeren en in 1838 kwam Piloersema in handen van Tonnis Bartels Wierenga, die tijdens zijn leven een uitgebreid bezit wist op te bouwen van zeven boerderijen, waaronder de borg, met in totaal zo'n 300 bunder land. In 1998 en 1999 werd de borg

grondig gerenoveerd en kreeg het een horeca-bestemming (restaurant en erfgoedlogies). Het woongedeelte van de borg is gesloten voor het publiek. Eigenaar is de Stichting Wierenga van Hamsterborg.

In het voorhuis staan vrijwilligers klaar om u rond te leiden in de borg. Via de schuur kunt u naar de expositie zolder. Onder de titel "Inspiratie uit het Westerkwartier" treft u werken aan van drie kunstenaars die lid zijn van Zichtlijn, een kunstenaarscollectief uit het Westerkwartier: Betty Weijs (schilderijen), Ineke Kroese (keramiek van o.a. paarden), en Joost Sizoo (landschapsfotografie). Alle drie halen ze inspiratie uit hun woonomgeving. Natuurlijk nodigt de borg u ook uit om een wandeling door de tuinen en boomgaard en over de singel te maken. Zie www.hamsterborg.nl

DOEZUM

Provincialeweg 65

Sint Vituskerk

De opvallende tufstenen toren en het kerkgebouw stammen beiden uit de twaalfde eeuw. De tufstenen muren van de kerk echter zijn vervangen door baksteen. Bovendien is in de dertiende eeuw het schip met een halfroond koor verlengd. In 1808 zijn de muren van het schip nagenoeg geheel vervangen en

werden grote ramen geplaatst. Het resultaat van al die aanpassingen is een kerk met een opvallend uiterlijk. Binnenin het sober gehouden interieur wordt het schip gedekt door een blauw houten plafond en is er een gepleisterde overwelfing boven de koorluiting. Op de zeventiende-eeuwse herenbank na, is het meubilair negentiende-eeuws. Het orgel is in 1866 gemaakt door G.P. Dik. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

EZINGE

Torenstraat 46

KERK

za + zo 11-17 uur

Romaanse zaalkerk en de vrijstaande toren zijn in de 13-de eeuw gebouwd op een wierde. Aan de zuidkant was een ingang voor mannen en aan de noordkant een ingang voor vrouwen, maar deze zijn allebei

dichtgemetseld. Dat gebeurde ook met de aparte ingang voor priesters, ook aan de zuidkant. Aan de westzijde bevinden zich twee eveneens weer dichtgemaakte ingangen met een gotische vorm. In de kerk is een orgel met één klavier, in 1793 waarschijnlijk gebouwd door H.H. Freytag, een leerling van orgelbouwer Hinsz. De kerk is gerestaureerd in 1959. In de periode 2011-2013 werden kerk en orgel opnieuw gerestaureerd. Het gebouwtje bij de toren was oorspronkelijk een kosterij annex schooltje en is nu vergaderruimte.

FEERWERD

Valgeweg 3

JACOBUSKERK

za + zo

De kerk, genoemd naar Jacobus de Meerdere, is in de eerste helft van de 13e eeuw gebouwd. Door het pleisterwerk zijn de kloostermoppen niet meer zichtbaar. Ramen en pleisterwerk stammen uit de 19e eeuw. De kromgetrokken toren is in 1859 aan de kerk toegevoegd, het torenuurwerk in 1929. Het eenvoudige en stijlvolle interieur kreeg zijn uiteindelijke vorm in de 19e eeuw. De vloer is aangebracht

tijdens de restauratie van 1992. Aan het wijken van noord- en zuidmuur is te zien dat de kerk overwelfd is geweest. Nu is het binnenste gedekt door een houten zoldering. Meubilair en zerken in de vloer zijn deels 17e eeuws. De kerk, eigendom van Stichting Oude Groninger Kerken, is een officieel "Rustpunt", waar passanten even kunnen verpozen en zelf een kop koffie of thee kunnen zetten.

FEERWERD

Menthaweg 3

MOLEN JOESWERT

Pel- en korenmolen De Joeswert is een achtkante stellingmolen op een stenen onderbouw. De molen beschikt over drie paar maalstenen voor het malen van meel en twee pelstenen waarmee gerst tot gort kan worden gepeld. De molen is nog steeds beroepsmatig in gebruik en daarom zijn er nog verschillende

ambachtelijke werktuigen aanwezig. De molen is gebouwd in 1855 en kreeg in 1900 zelfzwiching op de buitenroede en 1904 ook op de binnenroede. Daarbij zijn de wieken voorzien van draaibare kleppen die, al naar gelang van de wind, zich openen en sluiten.

In de naastgelegen molenwinkel worden tussen 13.30 en 17.00 uur molen- en streekproducten verkocht. Er is een uitgebreid assortiment, waaronder biologische streekproducten.

FRANSUM/DEN HAM KERK

Fransumerweg 4

za + zo

Als enige kerk in de provincie Groningen heeft Fransum een gemetselde bakstenen preekstoel uit de middeleeuwen. Dit eenzaam gelegen kerkje is gebouwd voor de cisterciënzer monniken van Aduard. Aanvankelijk met een romaans schip met drie traveeën. Een daarvan is later vervangen door een driezijdig gesloten koor. Westgevel en laatgotische koor zijn in de 16e eeuw gebouwd. De 17e eeuwse dakruiter heeft een achtkantige lantaarn. Bij de restauratie van 1949-1950 zijn de later ingebroken grote vensters van het schip vervangen door een drietal kleinere vensters. De wierde is nooit bebouwd; het was eigen terrein van de monniken. Het kerkje wordt beheerd door de in 1971 opgerichte "Vroedschap Fransum".

Op zaterdag zal Yulia Alonso, afkomstig uit Oekraïne, haar poppen ("meisjes in mooie jurken") exposeren en verkopen.

Tevens speelt Janco de Leeuw zaterdag vanaf 14:00 uur klassiek/Zuid-Amerikaanse gitaarmuziek: eigen composities, waaronder die van zijn nieuwste cd die ter plaatse te koop zal zijn.

GARNWERD

Hunzeweg 38

MOLEN DE MEEUW

De achtkante korenmolen De Meeuw is een stellingmolen op een stenen onderbouw. Het is in 1851 gebouwd op de dijk van het Reitdiep. De bovenkruier heeft oudhollands hekwerk met zeilen op de wieken. Tijdens het malen brak in 1942 een roede. Bij het herstel werden de roeden verdekkerd en van zelfzwiching voorzien. Sindsdien wordt de molen De Meeuw genoemd. Na een periode van verval volgde een uitgebreide restauratie in 1967-1969. Daarbij werden de zelfzwiching weggehaald en de roeden weer oudhollands opgehekt, waarschijnlijk omdat men dit origineler en mooier

vond. Rond 1978 kreeg de molen deels een nieuw binnenwerk, waarbij onder andere een deel van het maalwerk werd vervangen.

GARNWERD

Burg. Brouwersstraat 1

LIUDGERKERK

za + zo

De romano-gotische Liudgerkerk op een wierde stamt waarschijnlijk uit de 12-de of 13-de eeuw. Bij een restauratie in 1976 werd ontdekt dat de romano-gotische koorsluiting ergens uit de 13-de eeuw moest stammen. De grote vensters aan noord- en zuidkant zijn na de Hervorming aangebracht. De kerk

heeft aan de westkant een forse zadeldakoren uit de 18-de eeuw; waarschijnlijk stond er eerder een oudere toren. Binnen is de kerkruijnte gedekt door een houten tongewelf. De kerk heeft fraai meubilair uit de 17-de en 18-de eeuw. Het orgel werd in 1809 gebouwd door L. van Dam en in 1867 bekroond met gipsen beelden van de hand van S. van Lekkum. Van links naar rechts worden geloof, hoop en liefde uitgebeeld. De kerk is eigendom van Stichting Oude Groninger Kerken.

GRIJPSKERK

Molenstraat 33

MOLEN DE KIEVIT

Molen De Kievit is een markante stellingmolen uit 1899 en gebouwd door molenmaker Noordewier te Niezijl. De molen staat op een vierkante houten onderbouw. Boven in de molen zijn de oude pelstenen verwijderd, maar een koppel maalstenen doet nog prima zijn werk. Eigenaar is de gemeente Westerkwartier

Stichting Kluften en Waarden presenteert zich in de molen met divers informatiemateriaal

LAUWERZIJL

Teenstraweg 7

TEENSTRAHEERD

De Teenstraheerd heeft een boeiende en opmerkelijk geschiedenis. Ze werd in 1796 gebouwd door de gebroeders Teenstra, die kort van tevoren het Ruigezand hadden ingepolderd, een grote kwelder in de monding van het Reitdiep. In deze drooggelegde kwelder waar wegen ontbraken, maakten

ze gebruik van een oude waterloop die bovendien diende als de verbinding met de buitenwereld via het Reitdiep. Aan deze waterloop stichten deze jonge ondernemers twee boerderijen en wel de Oosterse en de Westerse plaats. Op deze boerderij, de Oosterse plaats, ging Douwe Martens Teenstra wonen en op de Westerse plaats vestigde zijn broer Aedsghe zich. Deze broers waren als landbouwers gedreven door de grote vernieuwingen van die tijd en zochten door studie en onderzoek voortdurend naar nieuwe mogelijkheden. Zij hielden deze kennis niet voor zichzelf maar zochten contact met belangstellende jonge mensen die ze deze nieuwe landbouwtechnieken ook bijbrachten.

Het grote dwarsgeplaatste voorhuis is volledig onderkelderd, heeft een afgewolfd dak met op de uiteinden twee grote schoorstenen. Het geheel verkeert grotendeels nog in de staat van de bouw in 1796. Alleen aan de zuidzijde van het woonhuis is een uitbouw gemaakt. De twee grote schuren zijn in 1926 door brand verwoest en bij de herbouw iets ingekort. Het erf met een oppervlakte van ongeveer twee hectare is omgracht en wordt door een dubbel rij bomen omzoomd. De boerderij is nog steeds als landbouwbedrijf in gebruik, en op het erf staat bovendien een bedrijfsruimte waarin de eigenaren Jurjen en Johanna Meindersma een technisch bedrijf voeren in industriële zakkennaaimachines.

U bent van harte welkom om de rijke geschiedenis van de boerderij te bezichtigen, evenals het huidige beroep van deze bewoners zelf te ervaren en om te zien hoe zij als nieuwe generatie op geheel eigen wijze verduurzaming hebben toegepast.

LAUWERZIJL

Teenstraweg 2

GEMAAL 'DE WATERWOLF'

za 10-16 uur

De Waterwolf behoort tot de grootste gemalen van Nederland bedoeld om de inwoners van een groot gebied (westelijk Groningen en een deel van Drenthe) van droge voeten te voorzien. De bouw van het gemaal begon in 1918 en twee jaar later werd de opening verricht door koningin Wilhelmina. Het gemaal was het eerste elektrisch aangedreven gemaal. Thans voorzien van imposante dieselmotoren die nu op 100% duurzame en hernieuwbare biobrandstof draaien. *Zie verder artikel op pagina 11.*

Het gemaal is van binnen te bezichtigen. Tevens is er in het bijgebouw een expositie over de historie van het gemaal.

LEEK

Nienoord 1

BORG NIENOORD

Het landhuis is in 1884 opgetrokken op de plaats van een vroegere borg. In het pand zijn twee 17-de eeuwse toegangspoortjes opgenomen. Op de bovenverdieping bevindt zich een door Hermannus Collenius beschilderde wand van de vroegere balzaal. De toegang tot het borgterrein wordt gevormd door een gebeeldhouwde zandstenen poort uit 1708. In het park staat een rechthoekig tuinhuis, een restant van de oranjerie. Alle vier wanden zijn in de 18-de eeuw als schelpengrot ingericht.

De tuin, het originele koetshuis en de schelpengrot van Nienoord zijn tijdens Open Monumentendag vrij te bezoeken.

De rest van het museum is toegankelijk tegen normale entreprijs.

LETTELBERT

Hoofdstraat 162

KERK / ICONENATELIER

za + zo

Het kerkje stamt vermoedelijk uit het begin van de 13-de eeuw. Het is gefundeerd op veldkeien. Het was een eenvoudig zaalkerkje dat eerst recht gesloten was, maar rond 1500 de huidige veelzijdige koorsluiting kreeg. In westelijke richting is de kerk waarschijnlijk langer geweest. De huidige westgevel en

eenvoudige dakruiter zijn 19-de eeuws. De ingang heeft een spitsboog met een motief dat waarschijnlijk een stralende zon voorstelt. Preekstoel en herenbanken dateren uit de 17-de eeuw. De kerk is in 1985 gerestaureerd en heeft toen de fraaie kleurstelling gekregen, die gebaseerd is op ontdekkingen tijdens de restauratiewerkzaamheden. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

De kerk doet dienst als iconenatelier. Er is een expositie van iconen en op zaterdag wordt aan bezoekers uitgelegd hoe het schilderen hiervan gaat.

MARUM

Noorderringweg 41

KERK

De middeleeuwse kerk is ongeveer 800 jaar geleden gebouwd in de oude Romaanse bouwstijl. Daarmee is het gebouw één van de oudste bakstenen kerken in de provincie Groningen. De noordgevel is, waarschijnlijk in 1770, in zijn geheel opnieuw 'beklapt'. Een klamplaag is een

laag stenen die op hun kant tegen een bestaande muur aangebracht wordt. Halverwege de 16-de eeuw werd de toren verhoogd met een klokkenzolder en is de huidige kap op het schip aangebracht. Twee forse steunberen zijn in de 18-de eeuw aangebracht om verzakking van de muren te voorkomen. In de kerk bevindt zich een herenbank uit het eerste kwart van de 18-de eeuw en een preekstoel uit 1826. Het schip van de kerk is klein van formaat ten opzichte van het koor dat tegen het schip is aangebouwd.

MIDWOLDE

Hoofdstraat 134

KERK

za + zo

De kerk is waarschijnlijk gebouwd in de 12-de eeuw en een van de oudste kerken in de provincie Groningen. Hij is opgetrokken uit zogenaamde kloostermoppen. Het koor is 13-de eeuws. De koorsluiting en het bovenste deel van de toren dateren uit de 15-de eeuw. De kerk van Midwolde heeft

een interieur van uitzonderlijke betekenis. Dat is te danken aan de bewoners van de borg Nienoord op het gelijknamige Landgoed in Leek. In opdracht van weduwe Anna van Ewsum maakte Rombout Verhulst in de 17-de eeuw een uniek marmeren praalgraf voor haar overleden man. Verder zijn bezienswaardig de barokke avondmaalstafel, de preekstoel met het vele houtsnijwerk, de rouwborden en de boven de preekstoel verheven Herenbank, met tal van geschilderde familiewapens. Het orgel stamt oorspronkelijk waarschijnlijk uit de borg.

15.00 uur: Lezing door Victor Timmer en organist Rinke van der Valle over de relatie tussen Anna van Ewsum (borgvrouwe van Nienoord) en de orgels in Midwolde en Leek, omlijst met bijpassende muziekstukken (in het kader van het project 400 jaar Rombout Verhulst)

NIEBERT

Molenweg 62

MOLEN

za 11-17 uur

De korenmolen is gebouwd in 1899 door molenmaker U. Holman uit Stroobos in opdracht van J. H. Nanninga, die zowel molenaar als bakker was. De molen is een zeskantige bovenkruier met stelling, met onderdelen van een pelmolen uit Zandweer. Na restauraties in 1965

en 1973 is de molen op vrijwillige basis regelmatig in bedrijf. De molen is de enige zeskantige molen in de provincie Groningen en de hoogste zeskantige molen van Nederland. De meeste molens hebben een achtkantige plattegrond. De molen is eigendom van de Stichting Het Groninger Landschap.

NIEBERT

't Pad 15a

IWEMA STEENHUIS

za 10-17 uur
zo 13.30-17 uur

Iwema Steenhuis is het enige overgebleven steenhuis van de ongeveer 160 steenhuisen die ooit in de provincie Groningen stonden. Het is genoemd naar de vroegere bewoners. Het steenhuis dateert van rond 1400. Sinds

1988 is dit steenhuis in het bezit van Stichting het Groninger Landschap. Het woonhuis is niet te bezichtigen. De tuin met oude fruitrassen en de dikste rode beuk van Noord-Nederland is vrij toegankelijk. In het museum – in het schuurgedeelte van het Steenhuis – vindt men een schilder- en bakkersmuseum en winkel, een stijkamer/ huiskamer uit het begin van de 20-ste eeuw, meidenkamer/keuken, schooltje, kapperszaakje, kroegje, grutterswinkeltje en nog veel meer uit vervlogen jaren.

Gevarieerde markt met veelal zelfgemaakte artikelen van lokale bewoners, zoals zelf geweven kussens, keramiek, kaarten, gehaakte spullen, vogelhuisjes, borrelplanken, zelfgemaakte jam, ijs, kaas, etc.

Twee wisselexposities: een bijzondere collectie inktstellen in curieuze vormgeving en variatie van gebruikte materialen, en een fraaie verzameling auto's, vrachtwagens, campers en militaire voertuigen in miniatuur.

*Zondag geopend tegen **normale toegangsprijzen***

NIEBERT

Molenweg 90

KERK

Het monument is een gepleisterde, door lisenen (verticale, decoratieve, iets uit de muur springende stroken zonder voetstuk of bekroning) gelede zaalkerk. Het heeft een rechtgesloten koor en een dakruiter met een achzijdige ingesnoerde spits uit 1773.

Afgaande op de nissen in de oostwand heeft de kerk mogelijk een laat-gotische oorsprong, maar het gebouw is in 1831 ingrijpend verbouwd. Tot de inventaris behoort een door Jan

Bitter ontworpen en door Casper Struiwig gesneden preekstoel (1743). Er staat een overhuifde herenbank met het wapen van de familie IJbema, die het nabijgelegen Steenhuis bewoonde. Het huidige orgel werd gebouwd voor de Doopsgezinde kerk van St. Annaparochie en dateert uit 1913. Het werd overgeplaatst naar Niebert en op 8 juni 1941 in gebruik genomen. De kerkvloer bevat grafzerken van de familie Iwema, waarvan de oudste uit 1601 dateren. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

NIEHOVE

Kerkstraat 1

KERK

za + zo

De kerk is rond 1230 gebouwd op de plek waar tot dan toe waarschijnlijk het eerste, door Liudger gebouwde, houten kerkje van Humsterland heeft gestaan. De kerk staat centraal op de wierde met de huizen in een cirkel eromheen. Tot 1830 lag er een gracht om het kerkhof. In de noordmuur zijn nog de smalle 13-de eeuwse rondboog-

vensters te zien. De indeling van de zuidmuur is in de loop der eeuwen gewijzigd. Het driezijdig gesloten koor schijnt jonger te zijn dan de rest van het kerkgebouw. Oorspronkelijk waren er aan de noord- en zuidzijde twee precies tegenover elkaar gelegen ingangen. De sporen zijn nog zichtbaar. In 1619 is een nieuwe ingang gekomen (zie het steentje boven de deur). Het interieur van de kerk is niet zo oud. De banken zijn uit het laatst van de 18-de eeuw, het doophek dateert uit de 17-de eeuw. Op de westzijde van het dak staat een, ietwat terugwijkende, spitse dakruiter. In de dakruiter hangt een oude klok met een langgerekte vorm en een ronde klankbodem, aangeschaft in 1676. De klok stamt waarschijnlijk uit de 14e, misschien 13e eeuw en behoort tot de oudste klokken in de provincie Groningen. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

In de de kerk is een permanente tentoonstelling over de historie van het dorp en de directe omgeving (Middag-Humsterland). Helaas is Café-restaurant Eisseshof dit weekend gesloten.

NIEZIJL

Hoofdstraat 54

KERK

za 11-17 uur

zo 13-16 uur

De kerk werd gebouwd in 1651, maar deze was te klein en werd daarom in 1661 vergroot (dit jaartal staat ook op de gevelsteen). In 1862 werd het kerkorentje vernieuwd en in 1866 kon een klok in de toren worden geplaatst. Pas in 1920 werd in de kerk een orgel geplaatst. Het dateert uit het midden van de 18-de eeuw en

is een werkstuk van de orgelmakersfamilie Hildebrandt. Dit orgel kwam in 1870 in de kerk van Eerbeek terecht, vanwaar het in 1920 naar Niezijl ging. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

Tevens expositie met tekeningen en schilderijen van lokale kunstenaars.

NIEZIJL

Hoofdstraat 39

BLIK & TROMMELMUSEUM

Al sinds zijn jeugd is Hein Nauta een echte verzamelaar. Van blikken en oud gereedschap tot speldjes. Wie in de supermarkt van Hein en Tineke in Niezijl kwam, kon niet om de verzameling heen. Toen na 31 jaar de supermarkt sloot, zei Hein voor de grap: "we maken er een museum van!" Die grap werd een

geschiedenis. In 2009 opende in de voormalige supermarkt het 250 vierkante meter grote Blik Trommel en Oudheden Museum. Naast de talloze blikken en trommels is er nog veel meer te vinden in het museum. Denk aan een collectie aan speldjes, luciferdoosjes en schoonmaakmiddelen. In de kinderhoek staan poppenhuizen, oud speelgoed, kindertheeservies en meer.

*Vrijwillige bijdrage voor instandhouding van het museum is welkom.
Ook hartelijk welkom voor koffie, thee en museumtaart.*

NOORDHORN

Langestraat 48

DE GOUDEN LEEUW

De oorspronkelijke taveerne De Gouden Leeuw dateert uit 1622. Het was een pleisterplaats voor reizigers die van Groningen naar Leeuwarden reisden en vice versa. Het acht traveeën brede pand was in gebruik als herberg met bovenzaal. Aan de linkerkant van het pand is een doorrit. Het woonhuis is gebouwd in de 18-de eeuw. Rond 1830 werd het pand

verbouwd tot café en later werd het hotel Leujes. Tot 2012 was het een kostuummuseum. Nu doet het dienst als woonhuis.

- * *Bezoekers kunnen in de Gouden Leeuw een indruk opdoen van het reizen met paarden en koetsen in voorbije tijden.*
- * *Vanaf 11.00 uur kunt u gedurende de dag een gratis koetsenritje door Noordhorn maken in de Utrechtse Tentwagen van paardenman Piet van der Zwaag uit Enumatil.*
- * *De kiepkerel zal langskomen om zijn waren aan te prijzen.*
- * *In de gelagkamer wordt u verwelkomd door de kastelein.*
- * *Wie dat wil trekt een historisch kledingstuk aan en laat een leuke foto van zichzelf maken.*
- * *Muzikanten zorgen voor een vrolijke sfeer en er is verkoop van brocante en restanten van het voormalige kostuummuseum.*
- * *De historische kledij wordt verzorgd door Everlasting Kledingverhuur uit Grijpskerk.*
- * *Een bijzonder evenement vindt dit jaar plaats in de bovenzaal van de Gouden Leeuw: Tussen 11.00 en 15.00 uur zullen er optredens zijn van Hofdansvereniging Plaisir Courtois uit de stad Groningen. Deze houdt zich al meer dan 45 jaar bezig met dansen uit vervlogen tijden en met de kostuums en etiquette die daarbij horen. Plaisir Courtois neemt u mee naar het midden van de 19e eeuw, de tijd van walsen, polka's, quadrilles en countrydansen. Naar de tijd dus dat de Gouden Leeuw haar gloriejaren beleefde! De dansers leren u in korte workshops uw eerste passen op de 19e-eeuwse dansvloer.*
- * *Tussendoor wordt er gewandeld in de tuin, en worden er spelletjes gespeeld waar ieder aan mee kan doen. Ook wordt er gepicknickt of koffie en thee geschonken in de Gouden Leeuw.*

NOORDHORN

Schippersstraat 2a

MOLEN DE FORTUNA

za 10-16 uur

Molen De Fortuna staat sinds 1890 op deze locatie, nadat een eerdere molen door brand verwoest was. De herbouw werd gedaan door molenmaker Menne Noordewier te Niezijl, afstammeling van een Gronings molenaarsgeslacht. In Grijpskerk werd in die tijd een molen

gesloopt; deze werd in Noordhorn weer opgebouwd. Dit moet een hele operatie zijn geweest aangezien in die tijd alles nog met paard en wagen werd vervoerd en met de hand weer opgebouwd. De Fortuna, eigendom van de gemeente Westerkwartier, is een achtkante stellingmolen met twee maalkoppels en twee pelstenen en wordt sedert 1970 door vrijwilligers in stand en draaiend gehouden.

Tengevolge van de breuk van de wiekenas (begin juni 2023) moet de Fortuna het vooralsnog zonder wieken doen.

Er is een permanente tentoonstelling over de "Slag bij Noordhorn" in 1581.

Deze toont de historische achtergronden en gebeurtenissen van de Schansenkrijg in het Westerkwartier.

NOORDHORN

Torenpad 1

HERVORMDE KERK

Deze eenvoudige, rechthoekige zaalkerk is niet veel eerder dan in de 13-de eeuw gebouwd, aangezien er gebruik gemaakt is van bakstenen. Door de eeuwen heen zijn er steeds veranderingen aangebracht. Zo werd het schipgedeelte verhoogd en ook nog eens verlengd. Gelijktijdig met de verlenging van het schip werd tevens de huidige kerktoeren gebouwd in de 17-de eeuw. Eind 17-de en eerste

half van de 18-de eeuw moet het gebouw in niet al te beste staat hebben verkeerd. Pas rond 1793 echter werd een grote restauratie uitgevoerd.

De laatste restauratie dateert van 1975-1976. Een nog goed zichtbaar restant uit de rooms-katholieke tijd van de kerk is een zogenaamde piscina, een nis in de muur waarin de priester zijn handen waste en het liturgisch gerei omspoelde. Wat het interieur van het kerkgebouw betreft zijn er drie herenbanken uit de 17-de eeuw te bewonderen.

NOORDHORN

Langestraat 62

DOOPSGEZINDE KERK *za 10-17 uur*

zo 13-16.30 uur

De Doopsgezinde Vermaning uit 1838 heeft in de bouwstijl kenmerken van de 19-de eeuwse Waterstaatsgebouwen. Dit is te verklaren uit het feit dat men bij de bouw subsidie ontving van Provinciale Staten en daardoor onderworpen was aan overheids-toezicht op ontwerp en uitvoering.

Het is een recht gesloten zaalkerk met halfronde (gesloten) vensters en een omlijste ingang.

** Vorig jaar belichtten wij de internationale Mennonite netwerken, naar Oekraïne, Canada, Paraguay etc. Deze keer houden we het heel dicht bij huis, netwerken in Doopsgezind Humsterland en de Ruigewaard, omdat de kerk uit 1838 een fusiekerk is van twee eerdere 'Vermaningen' namelijk die op Gaaikemaweer boven Niehove en aan de Jensemaweg in het Humsterland, waaraan in de 20^e eeuw die van Grijpskerk en Den Horn nog werden toegevoegd. We zoeken uit welke weg de doopsgezinden naar de kerk namen en waar ze woonden. Een viertal kaarten wijzen ons de weg.*

** Tevens tentoonstelling 'Vrome Koorden', geïnspireerd door de verwoeste abdij van Aduard, met werken van: Jantiena Bellinga (acryl/pastel), Myra Eeken-Hermans (haiku), Trija Fleer-Niks (olieverf), Frans Hage (softpastel/acryl), Tineke Kap (acryl), Willemien Renkema-Louwes (klei), Afineke de Vries (klei), Hetty de With (textiel).
- van 3 t/m 21 september dagelijks 13-16.30 uur / maandag gesloten -*

NOORDWIJK KERK

Westerweg 2

za 10-17 uur
zo 13.30-17 uur

Naar alle waarschijnlijkheid is de kerk ergens begin 1300 gebouwd. Het uit kloostermoppen opgetrokken monument staat op een opgeworpen heuvel midden in het dorp. De lengte van het gebouw bedraagt 16 meter, de breedte 7 meter. De klok die gegoten is in 1712, het doopvont dat als 17-de eeuws wordt gedateerd, de preekstoel die rond 1600 is gebouwd en de kroonluchter die ergens in de 18-de eeuw werd gegoten, geven samen met het bankenpatroon het kerkgebouw een bijzondere uitstraling. De kerk heeft in 2005 een rigoureuze restauratie ondergaan. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

Expositie "Alledaags Ritme" van Walter Braak, fijn-realistisch kunstschilder. Koffie, thee en fris zijn verkrijgbaar tegen een vrijwillige bijdrage t.b.v. het kerkje. Ook is er een verloting van een klein werkje van Walter Braak.

NUIS KERK

Nieuweweg 29

De laat-romaanse kerk is een recht gesloten zaalkerk en wordt door lisenen in drie traveeën verdeeld. De oorspronkelijke indeling van spaarvelden en ramen is sterk gewijzigd door het aanbrengen van grotere ramen. De oostgevel is goed bewaard gebleven met fraai metselwerk. In 1890 werd tegen de originele muur aan de westzijde, die sterk vocht doorliet, een een-steens nieuwe muur gebouwd. In 1906 werd het oude, bepleisterde portaal vervangen door het huidige. Naar de mode van die tijd niet in Groninger baksteen, maar van waalsteen opgetrokken. De preekstoel is versierd met symbolen van de vier jaargetijden. Opvallend zijn de 12 ruitvormige rouwborden, die oorspronkelijk uit Friesland komen. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken (foto: Duncan Wijting)

NUIS

Oudeweg 17

MUSEUM 'T RIEUW

za 10-17 uur
zo 13.30-17 uur

Landbouw- en streekmuseum 't Rieuw is gevestigd in de gerestaureerde boerderij ten oosten van de Coendersborg. Dit rijksmonument wordt in de volksmond de "Boerderij van Kimm" genoemd. In 1986 werd de vereniging "Eevm Omkiekn" (even terugkijken) opgericht, die zich ten

doel stelt om werktuigen en gereedschappen van gemengde boerenbedrijven uit het Zuidelijk Westerkwartier te bewaren. "Rieuw" (ook: raif, raive, reeuw of riw) is het streektaalwoord voor gereedschap. De collectie bestaat uit gereedschappen, werktuigen en gebruiksvoorwerpen die tot in de jaren '60 van de 20-ste op een boerderij werden gebruikt. Er zijn enkele ambachtelijke werkplaatsen ingericht, zoals een smederij en een timmerwerkplaats, inclusief de bijbehorende gereedschappen. In de tuin een uitgebreide collectie gerestaureerde landbouwwerktuigen.

NUIS

Oudeweg 15

COENDERSBORG

za 10-17 uur
zo 13.30-17 uur

De historie van de Coendersborg gaat terug tot de zeventiende eeuw. De oude borg raakte in verval en werd in 1813 vervangen door een landhuis: de huidige Coendersborg. Het pand is opgetrokken in neo-classicistische stijl met een lage beneden- en een hoge bovenverdieping. De

rechthoekige schuur en het achterhuis staan links achter het voorhuis. De schuur staat nog deels op een fundament van kloostermoppen. Het voorhuis, het achterhuis en de schuur hebben allen een wolfsdak. Het landhuis maakt deel uit van een historische buitenplaats, inclusief het Coendersbos, met een oppervlakte van 74 hectare. Het landgoed is in beheer bij de Stichting Het Groninger Landschap.

OLDEHOVE

Kerkpad 2

LIUDGERKERK

za + zo

De geschiedenis van de kerk gaat vermoedelijk terug tot de 13-de eeuw en is genoemd naar de bekende apostel der Groningers, de heilige Liudger. De toren is hoog en zwaar. In 1664 is de kerk grondig verbouwd met gebruikmaking van de kloosterstenen van het in 1580 afgebroken klooster van Aduard. Sporen van de families Ewsum, De Mepsche en Ripperda zijn zichtbaar in de 17-de eeuwse

herenbanken met wapenschilden. U kunt afdalen in de grafkelder van de kerk met het praalgraf van Weense gravin Margaretha von Coblenz. Na de dood van haar eerste man trouwde zij met Ludolf Luit Ripperda, zoon van Johan Willem Ripperda, die net als ambassadeur in Wenen was aangesteld. In 1626 kwamen zij naar Nederland en vestigden zich in Oldehove op de Englumborg. Na haar vroege dood werd zij in de kerk van Oldehove in een prachtig praalgraf in de grafkelder bijgezet.

*Tevens expositie van schilderijen van Bert Meijer
'Landschapsimpressies in acryl' (tot 30 september)*

OOSTUM

Oostumerweg 15

KERK

za + zo

Het kerkje ligt idyllisch op de wierde van Oostum. Het rechtgesloten kerkje stamt grotendeels uit de 13e eeuw. Ongeveer een eeuw jonger zijn de smalle westtravee en de dwarsstaande toren. Het zadeldak van de toren komt uit de 16e eeuw. Binnen zijn fragmenten van

een wandschildering bewaard gebleven. De bijzondere luidklok, gegoten door Henrik Kokenbacker, is aangekocht voor 100 carolie guldens van de kerk van Feerwerd. Door het gebruik van verschillend gekleurde dakpannen (monniken en nonnen) zijn patronen zichtbaar: een Grieks

kruis, een Christusmonogram? De kerk, eigendom van SOGK, is meermaals geschilderd door leden van kunstenaarskring De Ploeg.

OPENDE

Kolonieweg 18

WOUDBOERDERIJ

za 11-17 uur

zo 13-17 uur

Aan de route van het Natuurpad over de oude trambaan bij Trimunt - Jiltdijksheide ligt een authentieke Friese woudboerderij (bouwjaar 1922). Deze is qua architectuur zo veel mogelijk in oorspronkelijke staat gehouden met onder andere bedsteden, schouw en meubels in Amsterdamse Schoolstijl uit de twintiger jaren.

Expositie van schilderijen van Hilde van Eijk “de Zonnecyclus”, beelden van Sjoukje Oosterhof (Tolbert) en van Angelien Coco Martin (Roden). Deze expositie is nog te zien op 21, 22, 28, 29 september 13-17 uur.

Tevens wordt van tijd tot tijd akoestische Amerikaanse stringbandmuziek uit de twintiger jaren gespeeld in of om de boerderij.

Te bereiken via de Kolonieweg 18 of via het Natuurpad over de oude trambaan Trimunt – Jiltdijksheide.

SEBALDEBUREN

Provincialeweg 44

HERVORMDE KERK

De hervormde kerk op het kerkhof is een eenvoudige zaalkerk uit 1807. Uit historische stukken blijkt, dat op deze plaats al sinds de 14^e eeuw geprekeet werd, zodat er al vroegere gebouwen zullen hebben bestaan. Twee banken en de preekstoel met het klankbord en de

fraaie kaarsenarm stammen uit de bouwtijd. Het orgel is in 1928 gebouwd door de firma Bakker & Timmenga en bevat ook pijpen van orgelbouwer A.A. Hinsz uit 1767. In de dakruiter bevindt zich een klok uit de 16de eeuw. Het gebouw is in 2009-2010 gedeeltelijk gerestaureerd.

SEBALDEBUREN POLDERMOLEN DE EENDRACHT

Provincialeweg 7

za 9-17 uur

Poldermolen De Eendracht werd in 1887 gebouwd nadat een voorganger uit 1801 was afgebrand. Tot 1970 werd de molen professioneel ingezet als gemaal van de Sebaldebuurster Molenpolder. De molen werd meerdere keren gerestaureerd. Bij de laatste restauratie werden

beide vijzels weer maalvaardig gemaakt. De vrijwillig molenaar, die in het herbouwde molenaarshuis woont, laat de molen zeer regelmatig de polder bemalen. Nabij het molenaarshuis staat een werkend schaalmodel van De Eendracht. De molen is eigendom van Stichting De Groninger Poldermolens.

TOLBERT

Hoofdstraat 48

KERK

De kerk is omstreeks 1290 gebouwd. Het koor van de kerk is het oudste deel. In de 14-de eeuw werd het middenschip tussen koor en toren gebouwd. Tot de restauratie uit de jaren 1980/1990 bestond de indruk dat er een stenen gewelf in de kerk had gezeten. Uit bouwkundig

onderzoek bleek, dat bij de bouw wel voorbereidende werkzaamheden bij de fundering zijn getroffen, maar dat later nooit een stenen gewelf is aangebracht. De kerk heeft een houten zolder. De toren met zadeldak is niet altijd zo hoog geweest. Rond 1600 kreeg zij de huidige hoogte van circa 30 meter. Door het gebruik van verschillende steensoorten is de geschiedenis duidelijk af te lezen. Het orgel is gebouwd door Van Oeckelen en aan het begin van deze eeuw gerestaureerd. In het koor staat een fraai gerestaureerd kabinetorgel van H.H. Hess. De kerk is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

TOLBERT

Hoofdstraat 27

CAZEMIERBOERDERIJ

De boerderij is ongeveer 400 jaar oud. Uit jaarringonderzoek blijkt dat drie eikenhouten gebinten dateren uit 1607. Heel bijzonder is, dat twee staanders aan de bovenkant een vorkconstructie hebben. De boerderij is het vroegste voorbeeld van de bouw van een zogenaamde Friese schuur in de provincie Groningen.

De boerderij is na een uitvoerige restauratie in 2013 het onderkomen van Oudheidkamer Fredewalda en enkele andere organisaties op het gebied van natuur en cultureel erfgoed en doet ook dienst als dorpshuis.

Bekijk de grote maquette van het dorp Tolbert rond 1925 en het filmpje van de Drachtster tram.

Tevens expositie "Popkegoed" over gebruiken, voorwerpen en verhalen rond de geboorte van een kind en de laatste baker van Tolbert: Roelfke Wagenaar-Vogelzang.

VISVLIET

Oude Dijk 4a

HILMAHUISTER POLDERMOLEN

Deze achtkante grondzeiler is gebouwd in 1868. De molen bemaalde de Hilmahuisterpolder. In 1956 werd in de molen een dieselmotor opgesteld. Tijdens de hevige storm van 1972 liep de molen schade op. Dit was de aanleiding om de molen tussen 1975 en 1978 ingrijpend te restaureren. Tevens werd het weer mogelijk ook op windkracht te malen. Op Open Monumentendag zal de molenaarster u rondleiden. De molen is eigendom van de Stichting De Groninger Poldermolens.

Monumentendag valt dit jaar samen met de Dag van de Lauwers. In de dorpen langs de Lauwers zijn er verschillende activiteiten.

VISVLIET

Heirweg 16

GANGULPHUSKERK

za 10-17 uur

zo 12-17 uur

Hoewel de kerk van Visvliet volgens een steen in de voorgevel uit 1427 stamt en gewijd zou zijn aan Gangulphus, zijn de sporen van de gotiek nog maar op enkele plaatsen terug te vinden. De windvaan (1693) - in de vorm van een vis boven drie koperen bollen - en het visje in een vliet op de preekstoel herinneren aan het feit dat Visvliet vroeger een vissersdorp was. De halve westtravee bezit nog iets van het

gotische karakter; deze werd niet afgebroken omdat ze dienst deed als dorpschool. De oorspronkelijke spitsboogvensters werden rond 1700 veranderd in rondbogen; samen met het verwijderen van bijna alle steunberen deed dit afbreuk aan het gotische karakter. De 19^e eeuwse bepleistering deed de rest. De herenbanken in het interieur zijn het oudst: ze stammen uit de 17^e eeuw en hebben een typische renaissance decoratie. Het orgel komt uit 1869 en is gebouwd door Petrus van Oeckelen en wordt gesierd door twee adelaars.

In de Gangulphus Kerk kun je genieten van het creatieve werk van enkele Visvlieters. Loop daarna vooral even door naar het gezellige terras van het Heirhuys en werp een blik in de Gereformeerde Kerk en de Oudheidkamer.

ZUIDHORN

Kerkstraat 18

KERK

De ouderdom van het kerkgebouw is het best vast te stellen aan de binnenkant. De tufstenen muren, o.a. te zien achter het orgel, wijzen op de oorspronkelijke bouw in de 11-de eeuw. In de 15-de eeuw werden de zijbeuken aan de kerk gebouwd. De ongeveer 40 meter hoge toren heeft een ingesnoerde naaldspits, die stamt uit de 17-de eeuw. De

preekstoel, die dateert uit 1698, heeft een kuip uit 1649. De preekstoel heeft twee klankborden waarvan de laagste dateert uit begin 20-ste eeuw. Het houtsnijwerk van de preekstoel bevat familiewapens van Clant, Siccama, Meinema en Buningh. Het orgel is gebouwd in 1792 door

de bekende orgelbouwers Arp Schnitger en H.H. Freytag en werd geschonken door de bewoners van de Hanckemaborg (Clant) en de Klinckemaborg (Siccama).

ZUIDHORN

Hoofdstraat 4

OUDE RAADHUIS

In de 19-de eeuw was het gemeentehuis gevestigd in het naast gelegen hotel Addens (thans In 't Holt). Doordat de gemeentelijke organisatie groeide, werd uitgekeken naar een nieuw onderkomen. Dat kwam er in 1916, naar een ontwerp van K. Siekman, waarin neogotische elementen zijn te herkennen. Het gebouw is opgetrokken in rode baksteen. De ornamenten van het gebouw zijn ontleend

aan de neogotiek. De laatmiddeleeuwse Hoofdwacht aan de voet van de Martinitoren in de stad Groningen heeft model gestaan voor dit gebouw. Thans is het pand in gebruik als bistro.

De voormalige raadzaal is te bezichtigen en in de bistro of op het terras kunt u terecht voor een hapje en een drankje

ZUIDHORN

Jellemaweg 16

FIETSMUSEUM GARAGE BIRZA

De geschiedenis van de familie Birza in Zuidhorn begint in 1897 aan de Hoofdstraat / hoek Nieuwstraat. Daar kocht Jacobus Birza een smederij. Na 28 jaar gaat Jacobus Birza in 1925 verder aan de Jellemaweg 16. Het begint met een smederij, maar als er steeds meer motoren en automobielen komen, gaat men zich daar op richten. Jan Birza neemt de zaak over. En in 1963 komt met Coos Birza de derde generatie: een garage, benzinepomp, rijwielzaak en fietsreparatie. De zaak wordt uiteindelijk in 2006 beëindigd. De fiets ontstaat in dezelfde tijd als het bedrijf en ontwikkelt zich in dezelfde periode. De ontwikkeling van de fiets is in het museum te zien, aangevuld met veel affiches en toebehoren. Met daarnaast veel fotomateriaal over het bedrijf en de familie Birza.

Dit programmaboekje is met grote zorg samengesteld. Toch kan het zijn dat er na de afronding nog wijzigingen plaatsvinden in deelname van monumenten aan Open Monumentendag 2024

Kijk voor de actuele gegevens op onze website:
www.openmonumentendagwesterkwartier.nl

of scan de QR-code:

Open Monumentendag Westerkwartier 2024 wordt ondersteund door:

Stichting Open Monumentendag
Gemeente Westerkwartier

Dokter Mansholtweg 8
9356BH Tolbert

www.openmonumentendagwesterkwartier.nl

omd.westerkwartier@gmail.com